

Války a budoucnost světa [2003]

Když byl český filosof Jan Patočka po třetí (vlastně po čtvrté, chceme-li být přesní) zbaven možnosti přednášet na univerzitě, odvážil se dost překvapivého a ve více ohledech pozoruhodného kroku: připravil k samizdatovému vydání soubor filosofických „esejů“, jak je sám nazval, a hned v titulu je charakterizoval jako „kacířské“. Když pak mohla knížka – po několika překladech v zahraničí – poprvé řádně vyjít také česky (více než třináct let po autorově smrti), napsal Ivan Dubský, že se jí uzavírá Patočkova pozdní filosofie. O to však může být spor podle toho, zda budeme Patočkovu veřejnou politickou angažovanost v posledních dvou letech jeho života považovat za filosofickou či nikoliv. Další knihu zajisté už nenapsal, ale víme přece dobře, jak významné mohou být i filosofické „zlomky“, pokud na ně někdo – rovněž významně (a třeba velmi kriticky) – naváže.

Patočka tedy vidí na konci své filosofické cesty (kdoví, nakolik tušil, že jeho životní konec je už vskutku v dohledu, ale – filosofie je přece celoživotní přípravou na smrt!), že jeho aktuální úloha je nezbytně „heretická“, kacířská. Herezi ovšem také můžeme interpretovat různě; to slovo má obvykle silně pejorativní konotace. Patočka se toho slova vlastně zastává; a ve „vlastních glosách“ ke „kacířským esejům“ nabízí jiné pojmenování, ovšem s náležitou distinktivností. Zmiňuje se o „vystoupení proroků, kteří nasazují svůj život za náboženské znovuzrození, věnují jej askezi absorbující celý život, protestu proti mocným a násilným“, a říká: „Jsou tu proroci, kteří nazíravě vypracovávají tvrdou životní normu nikoli pro jednotlivce jako výjimky, nýbrž pro celé rozsáhlé pospolitosti, tedy obrodu společenského života ...“. Teprve když vezmeme vážně *tento* kontext (a není to kontext jen situační, abychom jej mohli odvětvit jako dobovou podmíněnost, která tu je nicméně také), můžeme porozumět, proč Patočka završuje své „kacířské“ úvahy esejem tak provokujícím a kontroverzním vyvolávajícím, pojmenovaným *Války 20. století a 20. století jako válka*. Již sám titul napovídá, že Patočka nevidí válečný stav v minulém století jen jako dvě velké (říkáme světové) války a snad řadu „menších“ konfliktů (z nichž ovšem některé byly už dost žhavé a hrozily se rozrůst do třetí velké války). Ne nadarmo se ostatně všeobecně vžil termín „studená válka“. Spolu se „studenou válkou“ je minulé století opravdu naplněno válečné.

Když kdysi před mnoha lety Jaspers napsal svůj krajně provokativní spis „Atomová bomba a budoucnost člověka“, kterým si u komunistů vysloužil přízvisko „filosof atomové smrti“, mělo to být varování nejen před nebezpečím ze strany spojených totalitních sil, ale také před nebezpečím ze strany „mírostrůjců“ na Západě, kteří těmto ne-mírovým silám někdy snad nechtěně a nevědomky (ale leckdy možná i cíleně) přenechávali nejen iniciativu, ale – lživě – i nimbos spravedlivosti a dějinné legitimacy. Pro Jasperse však nešlo o nic převratně nového; navázal na své starší myšlenky, které třeba najdeme v neobyčejně zajímavé knížce s mnoha pronikavě analytickými až profetickými pasážemi, kterou vydal prakticky zároveň se svou třídílnou „Filosofií“ v r. 1932. Mám za to, že Patočkovi byl snad někde v pozadí právě Jaspers inspirací, když ve svém posledním „kacířském“ eseji jednoznačně a pro každého srozumitelně popsal, jak také po druhé velké válce vlastně válka nekončí, ale jak stálá hrozba celkovým zničením způsobuje, že „válka do sebe pojímá mír“: „Tomu, kdo zde *chce*, kdo udržuje svou vůli neporušenou, bez koroze, je přímo vnučováno vyloučení pravdy a veřejnosti, je vnučován *stav války*, diktatura vnější i vnitřní, tajná diplomacie, prolhaná a cynická propaganda.“ Znamená to „válku, která se etabluje natrvalo ‚mírovými prostředky‘. Válka zde ukazuje svou ‚mírovou‘ tvář, tvář cynické demoralizace...“ Jednou z nejmohutnějších zbraní tohoto agresivního pseudo-míru je strach ze smrti, neboť tento falešný mír počítá „se smrtí jako prostředkem krajní lidské nesvobody, jako

s poutem, před nímž lidé zavírají oči, ale které je zde v podobě *vis a tergo*, teroru, který žene lidi i do ohně – člověk je smrtí, strachem poután k životu a nejvíce manipulovatelný.“

Tak jako tu Patočka odhaluje za zdáním míru skutečnost války v převleku, a to skutečnost hluboce nemravnou a podvodnou, a tím neobyčejně závažným způsobem problematizuje cenu míru, chápaného jen jako „nepřítomnost války“ (vzpomeňme na Spinozovo „*privatio belli*“), ukazuje hned potom, jak sama válka nemusí vždy mít – a opravdu v určitém směru nemá – jen onu démonickou, pekelnou podobu, ale že může být zároveň místem, „kde se odehrává vlastní drama svobody; svoboda nenastává ‚až potom‘, až bude boj skončen, nýbrž má své místo právě v něm – to je *punctum saliens*, významný vrcholek, z něhož je možno přehlédnout bojiště.“ Připomíná také zážitek fronty, jak o něm napsali Pierre Teilhard de Chardin a Ernst Jünger, a uzavírá: „ti, kdo jsou vystaveni tlaku Síly, jsou svobodní, svobodnější než ti, kteří zatím sedí v etapě a starostlivě přihlížejí, zda a kdy na ně rovněž dojde.“

Božena Komárková, která téměř celou válku strávila v německém vězení, vyznala asi půl roku po konci války v anglicky vycházejícím časopise křesťanského studentstva: „Prohlašuji zde za československé studenty kolegům a bratřím všech kontinentů: My jsme si přáli této války, poněvadž jsme už před ní poznali něco ještě strašnějšího. Přáli jsme si ji ode dne, kdy jsme věděli, že je nevyhnutelná. Z Norimberka byla světu vržena první výzva, když byla lidskost potupena protizidovskými zákony. Druhá výzva odtud se obrátila proti nám a my jsme jí odpověděli. Naplnili jsme náměstí a ulice, my studenti, dělníci, celý národ, a chtěli jsme zbraně. Chtěli jsme se bít za lidskou čest. Také naše věc byla věcí všeho lidstva, poněvadž byla věcí lidskosti. Svět nás vyzval položit zbraně, aby byl zachráněn mír. Učinili jsme tak s pocitem hanby za celý svět – a čekali jsme válku.“ – Mohli bychom říci: je něco horšího než válka – je to shnilý mír, „bezválečný stav“, který odkládá skutečná a pravá řešení nesnesitelného útlaku a ponížení, a který dělá ze všech nadějí na spravedlivější uspořádání pouhé chiméry.

Také já se ještě dobře pamatuji, s jakým ulehčením a zadostiučiněním jsme poslouchali zprávy, že válka konečně začala (po přepadení Polska ze dvou stran), a jak jsme jen litovali, že nezačala dříve. A jak v našem strachu uprostřed nacistického šílení po úspěšném atentátu na říšského protektora Heydricha, kdy noviny denně zveřejňovaly seznamy dalších popravených, zůstávala nezhasitelná jiskra souhlasu se zavražděním vraha. – Ovšemže vím také o námitkách, které jsou nasnadě: pocit hanby, ulehčení, strachu, zadostiučinění a „hodnocení“, založené na těchto „pocitech“, nepředstavují žádné argumenty. Válka je zlo! A že v ni někdo skládá dokonce naději, je sice někdy pochopitelné, výjimečně snad i omluvitelné, ale principiálně falešné a nepřípustné. Válku válce! – Odkud se berou tyto emoce? – neboť také protiválečné emoce jsou zase jen *emoce*. V čem je jejich oprávnění, na čem je založena jejich správnost a pravdivost?

Jiří Vančura v úvodu své nedávno vydané knížky o „světě bez válek“ (zejména pak v Einsteinově pojetí) začíná poukazem na „tisícileté sny o míru“, „o ‚věčném‘ či ‚světovém‘ míru“. Celá druhá polovina minulého století se odehrávala uprostřed ohlušujícího volání po míru z obou stran železné opony, přičemž obě hlavní strany po celou tu dobu připravovaly válku. Možná je vskutku přiléhavé mluvit o „snu“; jiným vhodným slovem by byl „mýtus“ nebo „báj“ (právě to skvěle vylíčil Faulkner ve stejnojmenné knize). Ale je přípustné se oddávat tak starým „snům“, jejichž konkrétním výsledkem je pouhá nechuť ke všemu zlu a v „nejlepším“ (možná však nejhorším) případě v posledu bezzubé (byť křiklavé, a zápalné lahve nebo kamení vrhající a výkladní skříně rozbíjející atd.) protesty proti něčemu, co je v číhši očích jeho symbolem a snad přímo ztělesněním?

K nedogmatickému zamyšlení nás přivádí třeba i ona nepřehlédnutelná skutečnost, že válce je věnován jeden z nejstarších a nejslavnějších eposů, které má světová literatura, totiž Ílias. Není to

žádný růžový pohled na válku, hned v prvních verších čteme o „ztrátách bez počtu“ a o množství chrabřích duší, které válečný konflikt „předhodil Hádu“ (ve Vaňorného překladu). A ani o žádných „ryzích motivech“ se nedočteme: příčinou běd byl hněv Péléovce, totiž Achillea. Ovšem za tím vším a skrze to vše se děje Diova vůle, i když bezprostředně se o vznik a utvrzení konfliktu mezi Agamemnónem a Achilleem zasloužil Apollón Foibos. Básník si dává záležet na vyličení toho, jak je původ války mezi lidmi komplikovaný a kolik bohů po celou dobu napořád intervenuje. Promlouvá tu snad jen hloupost a naivita starých? Kdo by se to odvážil říci po přečtení obou eposů? Což není ještě i Odyssea metaforou toho, jak dlouhá a nesnadná cesta vede po rozboření Tróje a po konci války k normálnímu životu? A jak i po návratu přeživších hrdinů do domovů musí být ještě tvrdě znovu zaváděn pořádek? Po dlouhá tisíciletí brali obyčejní lidé válku jako jednu z pohrom – vedle zemětřesení, výbuchů sopek, obrovských ničivých ohňů, vichrů, zátop a dalších metel lidstva; což nevidíme, jak ani dnes, kdy už za přírodními katastrofami nevidíme žádný trestající boží záměr, nemůžeme bez úpadku rozumnosti svých úvah válku přičítat jen vůli a zlobě lidí? Každý laciný recept na řešení velkých těžkostí se vymstí tím, že nás přivede k těžkostem ještě větším.

Lidská situace („human condition“) není tak prostá, aby bylo možno apelovat jen na dobrou vůli lidí (tím méně politiků). Už brzo budeme zase číst nápisy nad malými betlémy „pokoj lidem dobré vůle“: ten genitiv je však začátkem války proti těm, kdo dobrou vůli nemají. Uprostřed války, uprostřed zápasu a boje není místo pro ušlechtilé myšlenky ani pro „dobrou vůli“ – „dobrá vůle“ musí přijít odjinud. Neobejde se to bez sebezpytování: jsem teď, jak mnou cloumá hněv a pobouření, schopen dát prostor „dobré vůli“, která nebude tryskat z *mého* srdce, z *mého* „lepšího já“, ale před kterou se skloním jako před napomenutím a výzvou? A prvním důsledkem rozhodnutí, že teď pravdu nemám a nemusím mít já, ale že pravda platí stejně pro mne jako pro mého soka, protivníka, nepřítele, je otevřenost k vidění nejen vlastního, ale také jeho očima. Ani herec nemůže na jevišti ztvárnit zloducha, když v sobě nenajde něco mu blízkého, nebo v něm něco blízkého sobě; tím spíš to platí pro boj, pro zápas – v protivníkovi musím vidět taky sebe, zejména pak sebe jeho očima. Tuhle svobodu vidět se očima druhého, s nímž bojuji, ovšem nemám a nemohu mít, když ho z plného srdce nenávidím; ale právě tou nenávistí do mne vstupuje on sám. A to je tím nebezpečnější, čím větším zloduchem opravdu jest. (V privátním životě je to ovšem jednodušší: do konfliktu vcházím jen s tím, na kom mi záleží, ostatní nechávám, ať dělají, co dovedou. Své protivníky a nepřátele si mohu vybírat. To např. politik dělat nemůže; a tak aspoň „rozostřuje“ hranice – viz dále.)

A to je poslední bod, jímž bych chtěl poukázat na to, že válka není v našem světě největším, a už dokonce ne absolutním zlem. Vypůjčím si citát celých sedm desetiletí starý, ale právě dnes mimořádně zaktualizovaný. „Boj, v němž víte, s kým máte co činit, je otevřený. V moderním uspořádání věcí jsme však při každé momentální jasnosti přepadeni zmateností bojových front. Co vypadalo jako protivník, stává se spojencem. Co podle objektivitvity chtěného vedlo k zápasu, navazuje spojenectví; co se výrazně jeví jako antagonistické, vzdává se boje; co vypadalo jako jednotná fronta, obrací se proti sobě navzájem. A to všechno ve všem v jakési turbulentní zmatečnosti a proměně. Je to něco, co mého zdánlivého bližního mění v protivníka a toho nejvzdálenějšího v mého spojence.“ Tolik Jaspers v roce 1932 (těsně před „velkou změnou“!). Příklady z naší současnosti má každý jistě před očima; není třeba je vypočítávat. Války se kdysi v dějinách vyvíjely a časem dostávaly určitou, byť postupně se měnící formu, kterou bylo slušné zachovávat. Tato minulost je definitivně pryč, všechny formy a normy byly opětovně překračovány. Vynález zbraní, které jsou ohrožením pro všechny, nejen pro nepřítel, způsobil, že i doutnající nebo již začínající menší války musely být nějak srovozeny ze světa, a ani studená

válka nemohla trvat donekonečna. Zlo, které je u kořene všech válek, však zůstává – a nachází nové formy, jak vyvolávat a „vylepšovat“ katastrofy.

Snažit se zabránit válkám, aby mohl být konečně nastolen „věčný mír“, je bláznivé počínání. Je to ono říkání „mír, mír“, zatímco nikde není žádného míru. Je to ono pověstné „hojení ran povrchu“, zatímco hnisající spodek rány bude mít další fatální následky. Hlavním problémem totiž nejsou války, ale šílené nespravedlnosti, rozseté po celém světě. Dokud se bude americký a evropský hon na Usámovy teroristy soustřeďovat na pomstu (které se říká potrestání, přičemž se podnikne vše pro vlastní cíle) a opět naprosto zanedbá zoufalé, nelidské poměry na mnoha místech naší dnes už poměrně malé planety, dotud v těchto a také v jiných teroristech budou milióny, ba miliardy lidí vidět Jánošíky či jiné „mstitele“. A jejich památka (za pomoci naší televize a našich novin atd. masově šířená už dnes) přetrvá mnoho generací, kdy se už nikdo nebude zabývat nejen detaily, ale zejména celkovým smyslem toho, co se dělo, ale všem bude jasno, že tito hrdinové stáli proti mocným a proti nespravedlnosti, která jimi byla zaviněna. Ve skutečné, horké válce je naproti tomu situace natolik přehledná, že nějaké falešné legendy mohou hrát nanejvýš jen marginální a velmi dočasnou úlohu. (I když vzhledem k povaze našich médií – nevím.)